

Aalborg i undtagelsestilstand, koleraepidemien i 1853

Af Bente Springborg, Aalborg Historiske Museum

Aalborg var indtil slutningen af 1800-tallet plaget af en dårlig folkesundhed, der skyldtes flere forhold: Byen lå i et fugtigt å-delta, der blev gennemstrømmet af åløbene Østerå og Vesterå på deres vej mod fjorden og omkranset af vandløbene Peder Barkes Å, Østergravens Å, Hasseris Å og Teglgårdsbækken. Åløbene gav nem adgang til vand for byens befolkning, så herfra hentede man sit vand til husholdningen og til byens forskellige produktioner, men det var også her man vaskede sit tøj, her man hældte sit spildevand, husholdningsaffald og alskens andre uhumskheder ud.

Den lave, fugtige placering krævede inddæmning og opfyldning af arealer ved byens voksende behov for plads. Opfyldningen bestod, som det kan ses ved arkæologiske udgravninger i vore dage, hovedsagelig af organisk materiale – køkkenaffald, mødding- og latrinaffald, affald fra garverier o.l. Byen var tæt bebygget og tæt befolket. I gårdene var der latriner, husdyrhold og åbne møddinger. Denne kombination gav i det almindelige, daglige liv anledning til mange sygdomme og dødsfald, men når en epidemi erobrede byen fik disse omstændigheder katastrofale følger for befolkningen. En sådan katastrofe indtraf i 1853 ved udbruddet af asiatisk kolera.

Carl Ludvig Speyer, der var Stiftsphysicus (embedslæge) for Aalborg Physikat fra 1842-1860, havde længe frygtet for en epidemis konsekvenser for befolkningen – en frygt der til fulde var grundlag for, hvilket fremgår af nedenstående uddrag fra den indberetning om Aalborg By, som han sendte til "Det kongelige Sundhedskollegiums Årsberetning for 1853":

Sygebåre fra 1853 til transport af koleraofre i Aalborg.
Foto: Aalborg Historiske Museum.

"Denne Byes slette hygieiniske Forhold ere bekjendte nok og have ofte været paaankede af Stiftsphysikus Speyer saavel for de lokale Autoriteter som for Sundhedskollegiet. "Aalborg maa ansees for en usund By, hvor asiatisk Cholera og andre farlige Epidemier ville finde rig Næring og kræve mange Offre", saaledes skrev han i sin Beretning i Aaret 1851. Hjertesygdom endog i sine værste Former og typhøse Febre ere at betragte som endemiske i Aalborg By, og sidstnævnte Sygdom antager ofte en ved Udbredning og Ondartethed betænkelig epidemisk Character, saaledes senest i 1852, da fra Juni Maaned til Aarets Udgang omtrent 350

Individer var angrebne af denne Sygdom paa en Befolkning af 7745 (Folketælling 1850). Ogsaa Dødelighedsforholdene stille sig meget ugunstige for denne By. Det er ved mangfoldige og nøiagtige Undersøgelser godtgjort, at Dødeligheden i de større Kjøbstæde forholdsviis er større end i de mindre; dette er ogsaa Tilfældet her i Danmark, idet Dødeligheden i Kjøbenhavn er forholdsviis større end i Landets øvrige Kjøbsteder, medens Aalborg derimod har efter de af Speyer anstillede Beregninger en Dødelighed, der er lige saa stor som Kjøbenhavns, ja i Femaaret 1843-1847 endog lidet større.

"Til visse ugunstige sanitære Forhold kunne ogsaa bestemte lokale Aarsager paavises. Aalborg By ligger paa en lav, fugtig, tildels opfyldt Grund, hvilket navnlig gjelder om Byens nordøstlige Deel, hvor endnu i vore Dage Bygninger opføres paa Pladser, som først nyligen ved Inddæmning og Opfyldning ere indvundne fra Fjorden; dette er for endeel Tilfældet med det i 1852 anlagte Glasværk. Grunden paavirkes saavel af de gennem Byen rindende Aaer, som af Fjordvandet; om man end nok saa ofte udpumper Kjeldervandet, har dette dog altid en afskyelig Lugt og afgiver Beviis paa, at en Dekomposition af organiske Dele finder Sted i Jorden, og at der udvikles svovlbrinteholdige og andre skadelige Luftarter.

Aalborg er en meget gammel By med en stor Deel høie, gamle Huse og smalle Gader eller Gyder; i disse have Husene almindeligst et meget indskrænket Gaardsrum med aabne Skarnskasser og Vandhuse. Om man end i de senere Aar har indrettet flere hyggelige Beboelses-Lejligheder, boer dog den langt overveiende større Deel af Befolkningen i smaa, lave, fugtige og mørke Værelser, hvor det selv med den bedste Vilie ikke er muligt at vedligeholde Reenlighed og frisk Luft. De Fattigeres Boliger maae ogsaa almindeligen ansees for overbefolkede".

Gårdsrum, Søndergade 28,
1927.

Foto: Aalborg Stadsarkiv.

"Byen gennemstrømmes af flere Aaer, hvis Vand almindeligt afbenyttes til alt Slags Husholdningsbrug; dettes Beskaffenhed er i og for sig selv godt, men der gjøres alt muligt for at forringe dets Qvalitet, og der kan neppe tænkes nogen Aarsag til Vands Fordærvelse, som ikke finder Anvendelse i Aalborg."

Imidlertid havde, - som Stiftsphysikus Speyer bemærker i sin om Cholera-Epidemien afgangne Beretning, der er fulgt i nærværende Meddelelse - i Juni og første Halvdel af Juli 1853 Byens Sundhedstilstand holdt sig paa et godt Standpunkt og været langt bedre end i de foregaaende Aar, da navnlig i 1848, 1850 og 1852 gastriske Febre og forskellige Underlivstilfælde optraadte paa en betænkelig Maade. Vel vare i 1853 lignende Tilfælde tilstede i benævnte Maaneder, men hverken i extensiv eller intensiv Henseende af nogen Betydning.

Men fra Midten af Juli Maaned antog de gastriske Tilfælde en betænkeligere Character, baade med Hensyn til Antal og Heftighed; navnlig forekom da mange Tilfælde af Cholera, der, uden at være livsfarlige, dog vare haardnakkede.

Ogsaa andre betænkelige Tilfælde indtraadte: den 14de Juli døde en ældre Mand, Gartner paa Østerbro, pludseligen, efter Lægens Attest af Apoplexi, efter et almindeligt udbredt, dog aldeles ugrundet, Rygte af Cholera. Den 27de Juli ankom Dampskibet "Cimbria", paa hvilket under Reisen fra Kjøbenhavn to af Skibets Besætning, en Baadsmand og en Koksmat, om Natten vare døde af epidemisk Cholera; efter at Ligene vare synede, bleve de af Skibets Mandskab indsvøbte i tjæret Segldug og lagte i en bedækket Portechaise; fire Arbeidsmænd bragte den iland og satte den paa en Vogn, der udenom Byen kjørte den ud paa Kirkegaarden, hvor den hensattes i det derværende Kapel. Kusken gik hele Veien ved Siden af Vognen; Ingen af de Personer, som havde havt at gjøre med Ligenes Transport, er senere bleven angreben. Den 29de Juli indkom paa **det civile Sygehus (Søndergade 20)** om Morgenen en Skomager-svend, der to Dage iforveien var ankommen fra Kjøbenhavn med "Cimbria", og om Eftermiddagen en Jungmand paa "Iris", der samme Dag var ankommen fra Hovedstaden, Begge lidende af choleralignende Tilfælde; de henlagdes i et til dette Øiemed indrettet aldeles afsondret Lokale; Begge helbrededes".

Sygehuset i Søndergade blev opført i 1804 som garnisons-sygehus. Fra 1818 til 1881 fungerede det som "Sygehuset for Aalborg og Hjørring amter" med i alt 30 sengepladser. Sygehuset bestod af en bygning til gaden og den her viste bygning, der endnu står i gården. Set fra sydvest.
Foto: Aalborg Stadsarkiv.
Ukendt årstal.

"Disse tvende Tilfælde vare imidlertid saa mistænkelige, at Speyer endnu samme Dags Aften sammenkaldte Sundhedskommisionen, som han gjorde bekjendt med Forholdene, og af hvilken han fordrede, at der uopholdeligen og kraftigen blev truffet Foranstaltninger til at imødegaae den sig muligen udviklende Epidemi. To Dage senere, altsaa den 31te Juli, forekom i den usleste Deel af Byen og under de ugunstigste hygieiniske Forhold et Sygdomstilfælde hos et ugift, drikkældigt Fruentimmer, der døde paa det da indrettede Receptionslokale for Cholera-Syge **ved Sønderport**. Uagtet der hos denne Patient hverken under Sygdommens Forløb eller ved den Dagen efter Døden foretagne Obduktion forekom Noget, som bestemt kunde characterisere Tilfældet som epidemisk Cholera, kan det efter den senere vundne Erfaring ikke paatvivles, at det virkelig har været et saadant. Men den 5te August forekom et saa bestemt udtalt Tilfælde af epidemisk Cholera, at fra den Dag maa Epidemiens Optræden i Aalborg dateres".

Herefter anføres antallet af syge og døde:

5.august-11.august:	41 syge hvoraf 29 døde
12.august-18. august:	173 syge hvoraf 111 døde
19.august-25.august:	279 syge hvoraf 146 døde
26. august-1.september:	153 syge hvoraf 71 døde
2. september-8.september:	65 syge hvoraf 22 døde
9.september-15.september:	29 syge hvoraf 19 døde
16.september-22.september:	16 syge hvoraf 10 døde
23.september-29.september:	4 syge hvoraf 0 døde
30.september-6.oktober:	2 syge hvoraf 1 død
I alt	762 syge hvoraf 409 døde

Heraf angives i:

Søndergade	45 syge hvoraf 22 døde. Første tilfælde 5.august
Kattevad	20 syge hvoraf 12 døde. Første tilfælde 6.august
Østerbro, Løkken og Sønderbro	20 syge hvoraf 17 døde. Første tilfælde 7.august
Sankt Hans Gade	22 syge hvoraf 14 døde. Første tilfælde 8.august
Nørregade	34 syge hvoraf 19 døde. Første tilfælde 9.august

"Angaaende de nærmere Omstændigheder med Hensyn til Epidemiens Opstaaen og Udbredelse beretter Speyer fremdeles Følgende.

Det første som epidemisk Cholera bestemt erkjendte Tilfælde viste sig den 5te August paa **Søndergade** hos en gammel Kone. Hun havde ikke været i nogen Berørelse med de to ovenfor nævnte Syge, som maatte betragtes som virkelige Cholera-Patienter; hun havde ligeledes aldrig været i Berørelse med de som mistænkte anførte Personer; heller ikke havde hun staaet i Forbindelse med eller faaet Besøg af Fremmede fra andre cholerasmittede Steder. Den næste Cholera-Patient, der blev syg samme Døgn, var en Snedker i **Kattevad**; den 3die en ung Kone i samme Gade. Om disse Tvende gjelder i enhver Henseende, hvad der ovenfor er anført om den Første, navnlig er Speyer fuldkommen vis paa, at den Sidste ikke har været i Berørelse med Nogen af de to Andre. Den 4de Patient var en Slagter i Kattevad; hans Omgivelser nægter, at han har staaet i Berørelse med de forhen anførte Patienter. Den 5te Patient var en Tømmersvend paa **Østerbro** og den 6te et Barn i **St. Hansgade**; disse have beviisligen ikke været i Berørelse med Nogen af de først anførte Syge. Om Sygdommens Oprindelse har Speyer anstillet de alvorligste Undersøgelser baade ved Epidemiens Begyndelse, under dens Forløb og længe efter dens Ophør, og det er hans fulde Overbevisning, som ogsaa deles af Byens Læger, at Epidemien i Aalborg er opstaaet ved spontane Genese, en Erkendelse, som strax fra Begyndelsen paatrængte sig Lægerne paa Grund af den Hurtighed, med hvilken den udbredte sig over Byen; thi i den første Uge havde den allerede angrebet 10 Gader og var trængt frem til Midten af Byen.

Epidemien begyndte i den østlige Deel af Byen (**Søndergade**), gik dernæste i nordøstlig Retning og naaede allerede den 7de August (Epidemiens tredie Dag) til Byens østlige Grændse (**Østerbro**). Derfra gik den i vestlig Hovedretning, medtagende paa sin Vei de Gader, som udgjøre Byens nordlige og sydlige Deel. Denne Vandring var dog langt fra regelmæssig, men Sygdommen gjorde betydelige Spring i alle Retninger; saaledes viste den sig allerede den 9de August (Epidemiens 5te Dag) paa Algaden i Borgerskolen; i Jomfruannegade viste den sig den 13de August (Epidemiens 9de Dag) i en Gaard ved Siden af Kathedralskolen, og allerede den 14de August naaede den Byens vestlige Grænse, Vesterbrogade. I flere Tilfælde kunde man paavise en bestemt Leilighedsaarsag til Epidemiens Spring til en hidtil forskaanet Gade i en fjernere Deel af Byen; men ialmindelighed var det ikke muligt med Bestemthed at angive nogen Grund til saadan Uregelmæssighed. Naar Epidemien saaledes tidligen viste sig i Algadens Borgerskoles Lokale, da kan dette forklares af den Omstændighed, at det var indrettet til Asyl for Beboere af cholera-truede Huse og til den Tid allerede befolket; i Jomfruannegade angrebes tidligen en Gaard, som ganske vist var det meest overbefolkede Sted i hele Byen; og paa Vesterbro viste Epidemien sig tidligen, idet en Oppasser paa Lazarethet i Enighedslund blev angreben. Naar Epidemien saaledes ved et Spring var kommen til en Gade, blev denne ligesom Udgangspunktet for Sygdommen i den om den først angrebne Gade grupperede Deel af Byen. Dog kan man med Rette sige, at Epidemien i sin Begyndelse hovedsageligen holdt sig til Byens østlige Deel, og at den endte i Byens vestlige Deel; det sidste Cholera-Tilfælde forekom paa Adelgaden den 5te Oktober.

Epidemien udbredte sig efterhaanden over hele Byen i den Grad at ikkun 3 Gyder (Marenpoppesgyde, Skolegadens Vandgyde og Skidengyden) med ialt 10 Huse, og 2 Strækninger udenfor Byen (nemlig Skovbakken og Veien fra Svingelen til Frederikskilde) med ialt 5 Huse bleve skaanede.

Blandt Leilighedsaarsagerne, som have betinget Epidemiens Forekomst, fremhæves især:

1) Byens Beliggenhed paa opfyldt og fugtig Grund. Den østlige og nordøstlige Deel af Byen, som først og haardst blev medtagen af Epidemien, befinder sig i fortrinlig Grad under disse Forhold, og det har viist sig, at andre heldige lokale Tilstande ikke kunne opveie den skadelige Indflydelse af Grundens Fugtighed. Saaledes er Østerbro en af Byens luftigste Gader; beliggende paa en Udkant af Byen har den en rask Luftvexel baade fra Fjorden og det omgivende frie Land. Gaden har i Forhold til Husenes Høide betydelig Brede; Husene ere vel byggede, tildeels nye, Reenligheden i dem upaaklagelig, men Grunden er fugtig, og Fugtigheden forøges fra de omgivende Haver. Denne Gade blev derfor haardt medtagen under Epidemien; af Gadens 21 Huse forekom Patienter i 10; af Gadens 18 Patienter døde 15.

2) Ilde Lugt og Stank fra Priveter, Skarnkasser, Møddinger og Svinestier udøve en meget stor Indflydelse paa Sygdommens Udvikling. Manfoldige Huse kunne paavises, hvor denne Indflydelse paa utvetydig Maade har gjort sig gjeldende, og hvor den først Angrebne laae i et Værelse under Indvirkninger af denne Potens, uagtet de hygieiniske Forhold iøvrigt var gode i Huset.

3) Overbefolknings Indflydelse har ligeledes viist sig umiskjendelig. Dette Moments Indflydelse yttre sig ikke blot i enkelte Huse, men ogsaa paa hele Gader; eksempelvis anføres Hjelmerstald. Denne Gade ligger omtrent paa det høieste Punkt i Byen; dens Huse er tildeels nybyggede og reenlige, men smaae, lave og overbefolkede; af denne Gades 22 Huse viste Sygdommen sig i 14; af 37 Cholerasygge døde 25. I denne saaes nogle af de voldsomste Tilfælde, i hvilke Overgangen fra fuldkommen Sundhed til Døden var kun nogle faa Timers Værk. Fra denne Gade fandt derfor den talrigste Udflytning Sted.

4) Mangel paa ordenlig Levemaade og diætfeil undlade ikke at yttre en betydelig Indflydelse. Hvad Indflydelsen af overdreven Nydelse af Spiritus angaaer, da viste det sig, at Byens Drankere, og af dem gives der mange, forholdsvis ikke bleve angrebne i større Antal end ædruelige Folk, skjøndt det er notorisk, at Mangfoldige af hine under hele Epidemiens Forløb

neppe en eneste Time have været fuldkommen ædrue; thi foruden deres sædvanlige Dosis drak de hele Dagen igjennem bittre Snapse. En langt skadeligere Indflydelse yttrede Nydelsen navnlig af bittert, saakaldet mavestyrkende, Brændevin paa de ædruelige Folk, som ikke vare vante til saadanne Snapse; de befandt sig ilde derefter, fik Qvalme og Diarrhe - maaske indeholdt Brændevinet Aloe - og i bestemt paaviselige Tilfælde Cholera.

5) En højst betydelig Indflydelse paa Sygdommens Forekomst udøver Vedkommendes sociale Forhold og Livsstilling

6) Om Alderens og Kjønnetts Indflydelse som Sygdomsaarsag findes de herhen hørende Oplysninger i det tidligere Anførte.

7) Af psykiske Momenter tillægger man navnlig Frygt for Sygdommen en stor Indflydelse paa den Udvikling. Speyer er dog meget tilbøielig til at antage, at dette Moments Betydning høiligen overvurderes. Det er aldeles vist, at Frygt for Smitte var overordenlig stor netop hos den mere dannede Klasse; han har oplevet Exempler paa, at den var tilstede i en Grad, der løste alle Slægtsskabets, Kjærlighedens og Venskabet Baand, og gav Anledning til de sørgeligste og rædsomste Scener, og dog bleve Faa af disse Ængstelige angrebne af Sygdommen.

Han kunne, siger han, anføre Exempler paa Folk, som lige fra det Øieblik, da Choleraen udbrød i Kjøbenhavn, og naturligviis end mere, da den viste sig i Aalborg, neppe turde spise sig mætte, af Frygt for at overfylde Maven, og i al den Tid levede næsten udelukkende af Salep og Franskbrød; visse Folks Søvn var naturligviis om Natten ringe og fortvarende, ideligen afbrudt af Cholera-Phantasier; de kom til at se elendige og ynkelige ud; men Cholera fik de ikke.

Med Hensyn til Sygdommens Smitsomhed antager Speyer som godtgjort ved mangfoldige Kjendsgjæringer, at den epidemiske Cholera er betingelsesviissmitsom i Analogi med den epidemiske Typhus. Han anfører iøvrigt at man ogsaa i Aalborg, som andetsteds, har gjort den Erfaring, at Sygdommen ikke har udbredt sig fra Lazaretherne til Nabohusene.

Endnu fortjener at omtales, hvilken Indflydelse Epidemien havde paa Forekomsten af andre Sygdomme, navnlig dens Forhold til Cholerinen. Det er ovenfor bemærket, at i Slutningen af Juli Maaned var en tydelig genius gastricus fremherskende, og som en Følge heraf Cholera-Tilfælde ikke ualmindelige. Men med Epidemiens Opræden skete heri et betydeligt Omfang. Cholerinen forsvandt, og Enhver, som fik Diarrhe eller Brækning, fik Cholera. Ved personligen at undersøge Sundhedsstanden i de Huse, hvor Cholera efterhaanden viste sig, overtjede Speyer sig om, at ingen Underlivstilfælde forekom der til den Tid. Dog snart skete atter en forandring; fra Midten af Epidemiens anden uge, altsaa længe forinden den havde naaet sit højdepunkt, fremkom Cholerinen igjen og udbredte sig i en Grad, som han aldrig har anseet mulig i en epidemisk Sygdom, og i Epidemiens tredje, fjerde og femte uge kan man med fuldkommen Sandhed sige, at den var udbredt over hele Byen, og at intet hus var forskaanet for den. Cholerinen viste sig selv i Huse, hvor alle foreskrevne Forsigtighedsregler paa det bestemteste bleve iagttagne baade med hensyn til Diæt, Reenlighed m.m.

Cholerinen viste sig med en hyppig, vandagtig, mattende Diarrhe, Qvalme, sjelden Brækning, belagt Tunge, Hovedpine, stærk klæbrig Sved; den helbrededes i Løbet af 4 Dage, dog indtraadte Helbredelse ofte først med Ugens Slutning; den efterlod stor Mathed og Tilbøielighed til senere Underlivstilfælde.

Speyer kan ikke ansee Cholerinen som forløber for Choleraen, i hvilken den sjelden gik over, men betragter den som en selvstændig Sygdom, nærmest som en modificeret Cholera. Iøvrigt viste Børnelopper sig epidemisk i Aalborg fra Juni Maaned, vedbleve under Cholera-Epidemien uden at paavirkes af den i nogen mærkelig Grad og fortvarede efter sammes Ophør.

De sanitære Foranstaltninger, der iværksattes for at standse Sygdommens Udbredelse, vare her i det Væsenlige de samme, som i det Foregaaende allerede ere omtalte ved andre Byer. Der sørgedes for Overholdelse af Reenlighed overhovedet; særligt Tilsyn førtes med saadanne Huse, hvis hygieiniske Forholds Slethed gjorde dem til Gjenstand for offentlig Opmærksomhed; Svinehold i Staden forbødes; Ligesaa al Detailudsalg af Frugt paa Torve og Gader; de offentlige Beværtningslokaler lukkedes tidligt om Aftenen. Paa Raadstuen oprettedes et Anmeldelsesbureau for Cholera-Syge; her samledes dagligen Lægerne til Konference og afgave Rapporter. Asyler indrettedes til Modtagelse af Beboere fra choleratruede eller cholerasmittede Huse, og disse blev imidlertid underkastede Rensning og Udluftning. Til dette Øiemed opførtes blandt andet Træbaracker paa Skovbakken. Efterhaanden som Epidemien tiltog, maatte flere og flere slike Udflyningslokaler skaffes tilveie; de overfyldtes snart i en betænkelig Grad og forarsagede saa betydelige Udgifter, at man længe inden Epidemiens Ende, og endog inden Sygdommen havde forladt vedkommende Gade, saae sig nødsaget til at lade Folk flytte ind i deres tidligere Bolig, dog først efter at denne var istandsat og tilbørligen udrenset. Følgen af denne sørgelige Nødvendighed var, at Enkelte, rigtignok kun ganske Faa, af de Tilbageflyttede blev angrebne af Cholera og Døde".

Denne forfærdelige epidemi, som nærmest satte byen i undtagelsestilstand, skubbede for alvor gang i planerne fra 1852 om anlæggelse af et vandværk, der kunne forsyne byens befolkning med rent drikkevand, og vandforsyningsarbejdet påbegyndtes i 1854. Derimod skete der ingen forbedringer af åernes tilstand, idet de fortsat fungerede som åbne kloakker. Først i 1872 påbegyndtes overdækningen af åerne i byens centrum, og endelig i begyndelsen af 1880'erne igangsattes den offentlige, rørlagte kloakering, som skulle aflaste åerne ved bortskafning af spildevand og give mulighed for dræning af byens kældre.

Kilde:

"Det kongelige Sundhedskollegiums Aarsberetning for 1853"

Cholera-Epidemien i Kongeriget Danmark i 1853, efter de til Sundhedskollegiet indsendte Lægeberetninger (Rigsarkivet).